

**СТРОЗЬКИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК**

К
К

К
К

ВИПУСК 11

Державний історико-культурний заповідник м. Острога
Острозьке науково-краєзнавче товариство
«Спадщина» імені князів Острозьких

Острозький краєзнавчий збірник

Випуск 11

Острог
2019

**Почаївські стародруки з книжкового зібрання
протоієрея Андрія Хойнацького
в бібліотеці Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя**

Бібліотека Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, як одна з найдавніших науково-просвітницьких книгозбірень Лівобережної України, є фондоутримувачем унікальної колекції книжкових пам'яток, стародруків, рідкісних та цінних видань. Від 1985 року їх планомірним дослідженням займаються Музей рідкісної книги та сектор фондів колекцій нашої бібліотеки. У процесі кропіткої пошукової роботи нам пощастило виявити низку унікальних книжкових зібрань, що свого часу належали видатним науковцям та діячам нашого навчального закладу. Серед них на особливу увагу заслуговує бібліотечна колекція законоучителя Ніжинського історико-філологічного інституту князя О. Безбородька протоієрея Андрія Федоровича Хойнацького (1837-1888), яку було виявлено на початку 2019 року.

На превеликий жаль, ім'я отця Андрія Хойнацького в сучасному Ніжині є несправедливо забутим, незважаючи на те, що значну частину свого життя вчений присвятив нашому навчальному закладу. У сучасній історичній науці о. Андрій відомий як духовний письменник, педагог, історик української церкви, дослідник церковних старожитностей Волині та Поділля, історіограф славнозвісної Почаївської Свято-Успенської Лаври та її святинь [1].

Народився Андрій Хойнацький 4 липня (за ст. ст.) 1837 року в містечку Полонному Новоград-Волинського повіту в родині православного священика. Після закінчення повітового училища

та Волинської духовної семінарії у м. Кременці, він навчається у Київській Духовній Академії, яку закінчує 1863 року, отримавши ступінь магістра богословських наук. Деякий час викладає у рідній йому Волинській семінарії грецьку, латинську, французьку мови, згодом стає професором Святого Письма. У 1870 році 33-річний Андрій Хойнацький приймає сан священника та отримує призначення на посаду професора Закону Божого у Ніжинському юридичному Ліцеї князя О. Безбородька та діючій при ньому чоловічій гімназії. Одночасно він обіймає посаду штатного настоятеля домової Свято-Олександрівської церкви Ніжинського Ліцею. У 1875 році, після перетворення Ліцею на Ніжинський історико-філологічний інститут, Андрій Хойнацький залишив за собою усі посади, а у 1884 році додатково обійняв кафедру законотителя Ніжинської жіночої гімназії П.Кушакевич. У Ніжині протоієрей Андрій Хойнацький був відомий як яскравий проповідник та активний громадський діяч. У 1884 році він став засновником та духівником благодійного «Братства ікони Божої Матері Усіх Скорботних Радості» [2].

Як вчений-богослов протоієрей Андрій Хойнацький був відомий у якості автора низки ґрунтовних досліджень з історії уніатської (Української Греко-Католицької) церкви, її богослужбових традицій, догматів та обрядів. Хоча науковець і розглядав предмет своїх досліджень з критичної, вузько-конфесійної точки зору офіційного православного богослів'я, історико-церковні праці А. Хойнацького сьогодні є надзвичайно важливими для вивчення релігійних рухів на Волині та Поділлі у XVII-XIX ст. Але головною заслугою о. Андрія було те, що він увійшов у церковну історіографію як «співець Почаївської Лаври». Його перу належить низка ґрунтовних історичних досліджень, статей та фундаментальних видань, присвячених дослідженню історії цього важливого осередку християнства Західної України, почаївських святинь та старожитностей, життя та діяльності Йова Почаївського та інших лаврських подвижників, історії ікони Почаївської Божої Матері, її народного шанування на теренах України та Польщі тощо. Досліджував о. Андрій у історико-церковному напрямку також і старожитності Ніжина – міста, яке на довгі роки стало рідним і для нього самого, і для його родини. Бібліографія праць о. Андрія Хойнацького нараховує сотні

публікацій, які друкувалися як окремо, так і невеличкими статтями у таких відомих періодичних виданнях, як «Труды Киевской духовной академии», «Волынские епархиальные ведомости», «Черниговские епархиальные известия», «Православное обозрение», «Христианское чтение», «Воскресное чтение», «Древняя и Новая Россия», «Иллюстрированная газета», «Нива», «Черниговская газета», «Киевлянин» тощо. Плідна наукова діяльність Андрія Хойнацького була високо оцінена сучасниками. Отець Андрій був дійсним членом багатьох наукових товариств, зокрема, таких, як «Історичне товариство Нестора-літописця», «Церковно-археологічне товариство» при Київській духовній академії, московське «Товариство любителів духовного просвітництва» тощо. Його біограф О. Левицький у 1887 р. писав у статті, присвяченій 25-річчю наукової діяльності о. Андрія: «Персона о. А. Хойнацького належить до числа тих небагатьох скромних працівників нашої вітчизняної духовної писемності, які без зайвого галасу, не мудруючи лукаво, працюють у затишку своїх провінційних кабінетів, присвятивши усі найкращі сили вивченню рідної старовини, рідних місцевих святинь і взагалі видатних явищ релігійно-морального життя православного народу» [3].

На жаль, плідна творча діяльність протоієрея А.Хойнацького обірвалася дуже рано. Він помер 27 серпня (за ст. ст.) 1888 року на 52 році життя у Ніжині і був урочисто похований біля соборного храму чоловічого Ніжинського Благовіщенського монастиря. На жаль, поховання вченого-богослова на сьогоднішній день є втраченим, оскільки усі надгробки на території монастиря були знищені у 1920-х роках під час масової антирелігійної компанії у колишньому Радянському Союзі. Втраченим вважається й багатющий архів вченого, який, як відомо, свого часу перебував у Ніжині.

Отже, великою несподіванкою для співробітників бібліотеки та Музею рідкісної книги Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя стало виявлення у фондах книгозбірні книг, що належали до зібрання протоієрея А. Хойнацького. Це – переважно – видання текстів Св. Письма, книги з богослів'я, церковної та цивільної історії, догматики, канонічного права, філософії та психології, а також видання праць самого власника колекції. Багато книг на берегах сторінок

та форзацах мають записи, зроблені рукою о. А. Хойнацького. Завдяки ретельному вивченню архівних матеріалів нам вдалося з'ясувати, що ці унікальні книги надходили до бібліотеки як дар від самого власника, від вчених ніжинської вищої школи, що були у активному спілкуванні з А. Хойнацьким. Досить значний масив видань надійшов у травні 1889 року від родини священника вже фактично після його смерті.

Значну частину книжкової колекції о. Андрія Хойнацького складають видання друкарні Почаївської Свято-Успенської Лаври. Це переважно історико-церковні, богословські, богослужбові видання, а також видання самого автора, оскільки найголовніші свої праці А. Хойнацький публікував саме у почаївській друкарні. Враховуючи обмеження, що накладаються на нас форматом цього повідомлення, зупинимося на найцікавіших примірниках почаївського походження з бібліотеки А. Хойнацького, а саме стародруках, виданих до 1800 року. Як відомо, почаївська друкарня відновила свою діяльність на постійній основі у 30-х рр. XVIII ст. Це була чи не єдина в Україні друкарня, яка масово видавала книги мовою, що була максимально наближеною до живої української розмовної. До 1831 року Лавра належала ченцям-василіанам Української Греко-Католицької Церкви і ще не зазнала примусової русифікації [4].

Найдавнішим почаївським стародруком у ніжинській колекції А.Хойнацького є перекладне видання книги ієзуїта Поля Габрієля Антойне (1678-1743) «Богословіє нравоучителное повсемственное» (повна назва: «Богословіє нравоучителное повсемственное: честным отцем Павлом Гавриилом Антоіне, пресвитером и учителем святого Богословія, первіє латінским діалектом потонку исписанное, и многажды в ползу парохом и духовником типом издаваемое... – Почаїв: друкарня Почаївського Успенського монастиря, 1756. – [12], 236 арк.; 4°). Цей поширений катехізис, твір літературно-філософського та морально-повчального жанру (оригінальна латинська назва «Theologia moralis universa»), у XVIII ст. був добре відомим у католицькому світі та неодноразово перевидавався великими тиражами у різних країнах Європи, що, безумовно, свідчило про його надзвичайну популярність. З цим твором, який на думку дослідників, значною мірою сприяв формуванню громадянської

свідомості тодішнього суспільства, українська громадськість отримала змогу познайомитися саме завдяки просвітницькій діяльності отців-василіан Почаївської друкарні [5].

До популярного морально-повчального жанру відноситься й наступне почаївське видання, яке знаходимо у бібліотеці о. А. Хойнацького. Це книга невідомого автора «Богословія нравоучителная, содержащая в себе собраное в кратці поучение о святых тайнах, о добродітелях богословских, о заповідех Божіих, о заповідех церковных, о гріхах, о казнях и карах церковных, с приложеніем обычнныя науки о догматах віры кафоліческія, и Лексікона славенско-полскаго. (Почаїв: друкарня Почаївського Успенського монастиря, 1756,4°). Книга може бути охарактеризована як популярний катехізис, у якому «простою мовою» викладено головні постулати греко-католицького віровчення та пояснено найголовніші церковні обряди. На думку дослідників, видання базується на попередніх редакціях «Богословій» супрасльського та унівського друку. Надзвичайно важливе і самостійне значення у цьому виданні має польсько-церковнослов'янський «Лексикон», який додається окремим розділом та є цікавим не тільки у теологічному, але й у філологічному плані. Почаївською друкарнею книга видавалася неодноразово і була дуже популярною серед греко-католицького духовенства, за словами П. Житецького, часто слугувала їм за «настольну книгу», подекуди замінюючи навіть шкільну науку[6].

Одним із наукових зацікавлень протоієрея А. Хойнацького була порівняльна літургика. Для своїх вчених занять дослідник використовував збірники богослужбових текстів – церковні служебники та требники грецькою, слов'янською, польською, латинською мовами. Були у його зібранні подібні видання й почаївського друку. Так, зокрема, дуже цінним є видання «Літургікон, или Служебник, содержай в собі по чину святых восточных церкви літургії, иже во святых отец наших Іоанна Златоустаго, Васіліа Великаго и Григоріа Двоеслова папы Римскаго: со всіми чрез весь год на всяк день рядовыми, таже праздничными и общими службами. – Почаїв: друкарня Почаївського Успенського монастиря, 1778». Служебник є яскравим зразком поліграфічної майстерності Почаївських друкарів. Друкований, за висловом Я.Д. Ісаєвича, елегантним «почаївським» шрифтом у два

стовпчики, «Служебник» має кіноварні заголовки та ініціали, прикрашений майстерно виконаними заставками та кінцівками. Справжньою окрасою видання є розкішні гравійовані зображення Іоанна Золотоустого, Василя Великого та Григорія Двоєслова, виконані у неповторній манері талановитим почаївським художником Адамом Гочемським.

На жаль, в колекції А. Хойнацького нам поки що не вдалося атрибуувати видання, яке записане у інвентарних книгах бібліотеки як «уніатський требник». Дійсно, це ошатне малоформатне (8°) видання, за характером шрифту, друкарських прикрас та інших поліграфічних особливостей, може бути віднесене до почаївських «Євхологонів» XVIII ст. Наш примірник є пошкодженим: у ньому не вистачає початкових та прикінцевих аркушів, а отже – відсутні вихідні відомості. Аналіз структури та змісту видання свідчить, що «Євхологон» тягнє до традиції «Требника» Київського митрополита Петра Могили. На даний момент перегляд наявних у нашому розпорядженні каталогів почаївських стародруків не дав жодного результату: аналогів нашого видання виявлено не було.

Ще одним важливим напрямком дослідницької діяльності протоієрея А. Хойнацького була ікона Почаївської Божої Матері, якій він присвятив чимало своїх праць. У його книжковому зібранні, крім видань акафістів та апокрифічних сказань про образ Почаївської Богородиці, знаходимо ще одне надзвичайно цінне видання – пісенний збірник «Pisny o Preswiaty Bogorodyci w ikoni Czudotwornoy Poczaiewskoy» (Почаїв: Типографія Почаївської Лаври, рік видання не зазначений, 56 нумерованих аркушів, 8°). Цікавим є художнє оздоблення видання: його відкриває гравірована форта у рамці з виливних прикрас, підписана майстром «Іосифом», на якій зображено Богородицю на півмісяці. У тексті натрапляємо на заставки та кінцівки з виливних прикрас. Характерною особливістю збірника є те, що у ньому зібрано українські народні духовні пісенспіви на честь чудотворної ікони Почаївської Божої Матері, але, що надзвичайно цікаво, подані вони польською алітерацією. На думку дослідників, пояснюється це тим, що культ чудотворного образу Почаївської Богородиці у XVIII-XIX ст. поширювався не тільки на етнічних українських землях, але був характерним і для східно-польських земель.

На сьогоднішній день в результаті вивчення старих інвентарних книг фундаментальної бібліотеки Ніжинського історико-філологічного інституту князя О. Безбородька та перегляду de visu рідкісного фонду у книгосховищі нами виявлено 135 примірників книг з колекції о. Андрія Хойнацького. На жаль, нам не пощастило відшукати деякі цікаві почаївські видання, що зазначені в інвентарних описах зібрання А.Хойнацького, зокрема такі стародруки, як «Образ примиренія грішного чоловіка с Богом» протопресвітера Йосипа Торжевського (1756 р.), «Народовішаніе, или Слово к народу католическому чрез монахов чина святого Василія Великаго...» (1768 р.). Не вдалося достеменно довести приналежність до збірки А.Хойнацького ще одного унікального почаївського видання, а саме «Почаївської Біблії» 1798 року, яка фактично є передруком київського видання («Біблія, сирічь Книги Священнаго Писанія Ветхаго завіта, греческому богомудрих седмидесяти двоих толковников: новаго же самоначальному святых апостол писмени: тшательно и вірно от прежде печатанной в царствующем градѣ Москві 1663 года, и в преславном градѣ Кіеві, на славенском языкѣ, в всем соглашенная и исправленная в чем бі потреба: днесъ же по тімжде екземплярем напечатася в Почаеві первіе. – Почаїв: друкарня Почаївського Успенського монастиря, 1798). Зауважимо, що процес виявлення колекції протоієрея А. Хойнацького у фондах нашої бібліотеки триває, нові знахідки трапляються практично щоденно, отже говорити про його завершення та загальний обсяг колекції поки що зарано. Попереду нас чекає ще дуже багато цікавої й кропіткої пошукової роботи. Незаперечним є той факт, що віднайдена у бібліотечних фондах бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя книжкова колекція протоієрея Андрія Хойнацького має величезне наукове, меморіальне та історико-культурне значення. Ця знахідка, безумовно, спричинить до поглибленого вивчення творчої біографії видатного вченого, сприятиме подальшим книгознавчим дослідженням у фондах нашої бібліотеки.

Примітки:

1. Андрій Хойнацький (1837-1888): біобібліогр. Нарис до 175-річчя від дня народження / уклад. Л.Дейнека; Волин. Нац. Ун-т ім. Лесі Українки. 6-ка. – Луцьк, 2012. – (Дослідники Волині. Дати і долі. Вип. 3). Режим доступу: <http://evnuir.univer.lutsk.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/122/1/Hojnazkyj.pdf>

Почаївські стародруки з книжкового зібрання протоієрея Андрія Хойнацького в бібліотеці Ніжинського державного верситету імені Миколи Гоголя

2. Гербель Н. А. Ф. Хойнацкий // Гимназия Высших Наук и Лицей князя Безбородко. – СПб.: в тип. В. Безобразова, 1882. – С. 311-312.

3. Левицкий О. Двадцатипятилетие церковно-литературной деятельности протоиерея А. Ф. Хойнацкого. (7-го октября 1862-1887 г.). – Почаев: тип. Почаевск. Лавры, 1887. – С. 1-40.

4. Ісасвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 276-286.

5. Гетка Й. До питання про витоки українського громадянського суспільства: руськомовні василіанські «богословія нравоучительніе» XVIII століття // Українознавчий альманах. – 2015. – Вип. 18. – С. 227-230.

6. Кисельов Р. Україномовні катехізиси почаївського друку та їх лексика // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2002. – Вип. 6. – С. 64-74.

Список ілюстрацій до статті, що доступні в електронній версії збірника на сайті «Острозький замок»: ostrohcastle.com.ua

Мал. 1. (1-а) Протоієрей Андрій Федорович Хойнацький.

Мал. 2. Ніжинський Ліцей князя О. Безбородька.

Мал. 3. «Богословіе нравоучительное повсемственное» (друкарня Почаївського Успенського монастиря, 1756).

Мал. 4. «Богословіа нравоучительная, содержащая в себе собраное в кратці поучение...» (друкарня Почаївського Успенського монастиря, 1756).

Мал. 5. «Леітургікон, или Служебник...» (друкарня Почаївського Успенського монастиря, 1778).

Мал. 6. «Євхологіон» (Требник).

Мал. 7. «Pisny o Preswiaty Bogorodyci w ikoni Czudotwornoy Poczaiewskoy».

Ніжинський Ліцей князя О. Безбородька.